

תפקיד ומקצוע

הכשרה מקצועית בתחום הנחיית הורים ומשפחה

רינה כהן

תחום הנחיית הורים ומשפחה נמצא כעת בהתפתחות מואצת. התפתחותו מתבססת במידה רבה על יסודות מקצועיים של הכשרת מנחים מוסמכים למבוגרים.

המנחים המוסמכים הפועלים מעמידים את מירב הידע והתבונה המצויים בתחום לרשותם של מבוגרים ומחוללים תהליכי העצמה לפיתוח איכויות אישיות-תפקודיות ומשפחתיות.

במאמר זה אציג את הרציונל והמבנה של הכשרת מנחים מוסמכים לקבוצות מבוגרים בתחום הורים ומשפחה כנגזרים מתפקיד המנחה ומתפיסת ההכשרה כיסוד מקצועי מתחייב בהכנה לתפקיד.

תפקיד מנחה הורים ומשפחה – מטרות ואתגרים

המנחה הוא בעל התפקיד המחולל בתחום הנחיית הורים ומשפחה. תפקידו נגזר ממטרות התחום ומהידע האקדמי והמקצועי הרלוונטי.

מטרות התחום מוגדרות כיום כפיתוח: הורות אוריינית, חסונה ומנהיגה; זוגיות מעשירה ותומכת; סבאות תורמת ונתרמת; וסביבה ידידותית ומאפשרת (כהן 1999) מטרת העל היא פיתוח תרבות של אוריינות, מנהיגות וידידות במשפחה המתבססת על נורמה חברתית של למידת תפקידים משפחתיים. כדי להשיג את מטרותיה נעזרת הנחיית הורים ומשפחה בידע אקדמי.

הידע האקדמי הרלוונטי הוא **התוכן** בו משתמשת הנחיית הורים ומשפחה כדי להשיג את מטרותיה. היא משתמשת בידע לשתי מטרות ובשני אופנים.

המטרה המוצהרת והגלויה היא הנחלת הידע הרלוונטי המצוי למבוגרים בתפקידיהם המשפחתיים. הידע הוא התוכן בו משתמש התחום לפיתוח אוריינות, חוסן ומנהיגות.

המטרה השנייה של השימוש בידע הוא להכשרת המנחים לתפקידם ולפיתוח מלאכת ההנחיה, לשם חוללות במטרה לחולל תהליכי העצמה.

עיקר תרומת הידע הוא בדעת שהוא מספק בהבנת התהליכים בהם אנשים גדלים, צומחים ומתפתחים באמצעות רכישת ידע ובעלות על ידע. וכיצד הוא מסייע לפיתוח איכויות חיים טובות ומיטיבות. בכך הוא מסייע לקידום מטרות התחום שהם: **הצמחה והעצמה באמצעות הזנה שכלית, רגשית, חווייתית ורוחנית.** בהתאם למטרותיה ועל סמך הידע המצוי הנחיית הורים ומשפחה מציעה לקהל היעד שלה: תכנים, תוכניות ומסגרות למידה, דיון, ליבון ותמיכה, להתפתחות, לגדילה ולהעצמה בתפקידים משפחתיים.

הצעות התחום כוללות:

- א.** הזדמנות להתבוננות פנימית ולבחינה עצמית בתחומי: הרגשות, האמונות, העמדות ותפיסות העולם, המחשבות וההתנהגויות בתפקידים משפחתיים ברמה אישית, משפחתית, קהילתית.
- ב.** נגישות וזמינות לרכישת ידע בנושאי משפחה, ושכלול מיומנויות-תיפקודיות במשפחה.
- ג.** אפשרות לבדיקה ובחינה של תוצאות משפחתיות-חינוכיות ביחס למטרות משפחתיות ואפשרות לבחירת אלטרנטיבות.
- ד.** מסגרות ואמצעים לפיתוח שיח לימודי, אישי, משפחתי, קבוצתי, קהילתי ובין מערכת, בנושאי משפחה, הורות, חינוך, ערכים ותרבות והזיקות שביניהם.

מטרות התחום והצעותיו יוצרות אתגרים מקצועיים מורכבים:

א. אתגר האוניברסליות – הנחיית הורים ומשפחה מציעה את שרותיה לכלל המבוגרים החיים במשפחות ונושאים תפקידים משפחתיים. טענתה היא שידע ודעת הם המפתח לפיתוח איכויות חיים מיטיבות. טענה זו מתבססת על התפיסה שהתמודדות עם סוגיות ודילמות משפחתיות הנעשית על בסיס ידע ומיומנות ומתוך תובנות אישיות ותפקידיות מאפשרות את פיתוח הטובות האישית והמשפחתית. היא נשענת על ההשקפה האופטימית בדבר **מסוגלותו** הגבוהה של האדם ללמוד, להתפתח ולהשתנות באמצעות קניית ידע ויצירת דעת, על **רצונו** לעשות כן ועל **יכולתו** לפתח באמצעים אלו איכויות חיים טובות ומיטיבות. מכיוון שאין גבולות להתפתחות האדם ומכיוון שהשינויים וריבוי הידע יוצרים בלבול, חוסר איזון, מבוכה ולעיתים אף אבדן דרך, מתייחסת הנחיית הורים ומשפחה לכל מבוגר בכל תפקיד משפחתי ובכל מעמד ומצב. לפיכך היא מציעה שרות אוניברסלי לכלל המבוגרים בתפקידיהם המשפחתיים. להורה בראשית ההורות, להורה במעבר תרבותי, למי שזה אך

ב. אתגר הפרטיקולריות – מתוך היכרותנו עם תהליכי למידה וצמיחה אצל האדם המבוגר (טוקטלי 1997). אנו יודעים שהתרחשותם מותנית בטיב התאמתם. ככל שהם מותאמים יותר ליכולותיו ורצונותיו של הלומד המבוגר כן גובר הסיכוי שיוכלו להתרחש.

דא עקא שהשונות הטבעית בין בני אדם היא גדולה. כיום בעידן הרב תרבותיות היא רבה עוד יותר. למבוגרים כיום יש רמות השכלה שונות ומיומנויות למידה מגוונות. משום כך האתגר לחולל תהליכי למידה מותאמים לכל מבוגר הוא אתגר הכרחי ומורכב.

ג. אתגר הרלבנטיות – מבוגרים רוצים ללמוד נושאים ותכנים הרלבנטיים למציאות חייהם ולסוגיות המעסיקות אותם. מבוגרים מחפשים תשובות לשאלות המתעוררות אצלם ומתייחסות לנושאים חשובים ומשמעותיים עבורם. כדי שתפתח למידה עליה להיות רלבנטית מבחינת הנושא, החשיבות והמשמעות.

אתגר ההנחיה כאן הוא לזהות את הנושא המשותף הרלבנטי לסוגיות השונות או לחילופין למקד התעניינות כללית בסוגיה ייחודית.

ד. אתגר הנורמטיביות – כדי להשיג את מטרותיה ויעדיה, על הנחיית הורים ומשפחה לעמוד באתגר הנורמטיביות. לאתגר זה שני פנים: הפן התוכני והפן התרבותי. הפן התוכני משמעו שנושאי הלמידה והתכנים בהם עוסק תחום הנחיית הורים ומשפחה הם תכנים נורמטיביים והם מתפתחים ומופיעים במהלך הרגיל של החיים אצל אנשים ומשפחות רגילים. נכללים בהם גם משברים ושינויים שהרי גם הם חלק ממהלך החיים. האתגר הוא לפתח תרבות של למידה, התחדשות וצמיחה לא בגלל חולי ומצוקה. אלא מתוך הרצון והיכולת להיטיב, להשתכלל ולהשתפר כל העת. המודל המקובל כיום להתחוללות שינוי הוא המודל הרפואי. המודל הרפואי עוסק בריפוי מחלות, הוא מופעל כשמתעוררת בעיה או כאב ומסתיים עם העלמותם. הנחיית הורים ומשפחה שואפת לפעול מתוך המודל החינוכי-מניעתי. כלומר, לפעול מלכתחילה ולא בדיעבד. משימתה היא ליצור נורמה חברתית כללית של למידת נושאים ותפקידים משפחתיים, לפתח באמצעותה את הטובות וע"י כך למנוע מצוקה ולצמצם את הבעייתיות.

ה. אתגר הזמינות והנגישות – כדי להשיג את מטרותיו ולמלא את משימותיו חייב תחום הנחיית הורים ומשפחה להתמודד עם אתגרי הזמינות והנגישות. על

עליו לפעול בדרכים מגוונות, בשפות שונות ובמקומות שונים כדי להיות זמין למבוגרים רבים ככל שאפשר.

אתגר האתגרים הוא לפתח פעילות המתמודדת בו זמנית עם כל חמשת האתגרים. על פניו האתגרים מתנגשים ביניהם ואינם יכולים לדור בכפיפה אחת. אך זהו למעשה אתגר המקצועיות של התחום: אתגר שילוב האתגרים שמתבטא בפיתוח פעילות חינוכית-לימודית על-פי צרכיו, יכולותיו ושאיפותיו של המונחה. המקצועיות מתבטאת בשימוש, בידע ובתובנות כאמצעי הולם ומותאם לפיתוח רוחני, נפשי ותפקודי של המבוגר המונחה בנושאי הורות ומשפחה. מטרות התחום, משימותיו ואתגריו והידע האקדמי הרלוונטי מתווים את תפקיד המנחה ומטלותיו מבחינת תכני העיסוק, כלי הפעולה ומסגרותיו. אין ספק שתפקיד המנחה מסתמן כתפקיד מורכב ורב פנים הטעון זיהוי מובחן, פיתוח מכשיר ועיצוב מושכל.

תפקיד ומקצוע – סמכות ואחריות

תפקידו של מנחה הורים ומשפחה הוא להעצים את המבוגרים בתפקידיהם המשפחתיים. תפקידו הוא לסייע למבוגר לבחון את הגדרת תפקידו המשפחתי, את משמעויותיו לגביו, ולאתר את האלטרנטיבות העומדות לרשותו בתפקידו המשפחתי.

מנחה הורים ומשפחה פועל כסוכן חברתי במסגרת המודל החינוכי-מניעתי. מחד הוא פועל לפיתוח תפקודי-משפחתי אורייני, חסון ומיטיב אצל מונחיו. ומאידך הוא פועל לצמצום שיעור המבוגרים והילדים שאינם מגיעים למיצוי הפוטנציאל השכלי, הרגשי והחברתי שלהם.

תפקידיו של המנחה הלכה למעשה הם:

- א. להקנות ידע פסיכולוגי וחינוכי רלבנטי.
  - ב. לסייע בפיתוח מיומנויות וכשירויות תפקודיות הולמות.
  - ג. לקדם גיבוש ועיצוב זהות תפקידית.
  - ד. לעורר מוטיבציה אצל המבוגרים ללמוד ולהשכיל בנושאי הורות ומשפחה.
  - ה. ליצור הזדמנויות מתאימות למבוגרים בהן יוכלו ללמוד ולהתפתח.
- על-פי עקרונות התחום עליו לעשות זאת תוך שימוש בכלים חינוכיים, לימודיים, ותמיכתיים.

לשם כך על המנחה לפעול קודם כל ליצירת תנאים המקדמים למידה. אלו כוללים מרכיבים של בטחון פסיכולוגי מחד גיסא והזדמנות לאיתגור, לעימות ולבחינה של פרדיגמות קיימות מאידך גיסא.

עליו לספק למונחים תמיכה, קבלה, תקווה והזדמנות ללמידה שיאפשרו פיתוח ושינוי תפקידי ואישי.

כמו-כן עליו לדלות את הידע הפנימי המצוי אצל כל מבוגר בעל ניסיון ולסייע בהטמעת הידע החיצוני תוך מתן כלים לגיבוש הידע לכלל מאגר שימושי ורלבנטי. תפקידי המנחה, בהתאם לצורכי המונחה, יכולים לנוע מתפקיד דירקטיבי מכוון, דרך תפקיד המאמן, המשתף, המוקיר ועד לתפקיד המאתגר והמשרה (נילסן 1986) או לחילופין על הציר שבין מורה למטפל דרך תפקיד המדריך, היועץ, התומך והמעודד.

תפקידי הקונקרטיים של המנחה נגזרים ומשתנים בהתאם לתיאוריה המכוונת את עבודתו, בהתאם למטרות הייחודיות של המונחה או של הקבוצה המונחה ובהתאם למצבו ושלב התפתחותו התפקידי של המונחה או המונחים.

כדי לבצע את עבודתו ולהשיג את משימותיו עושה המנחה שימוש בארבעה סגנונות הנחייה (יאלום ומיילס 1973):

א. גרייה רגשית – סגנון זה מייצג התנהגות הנחייתית המדגישה חשיפה של רגשות, חשיפה של ערכים, אמונות ודעות אישיות. באמצעות כוחותיו האישיים והאישייתיים של המנחה מתקדמת הקבוצה וחבריה תוך התנסות בחוויות אישיות מצמיחות.

ב. דאגה – אכפתיות – סגנון זה מציע חברות, אהבה, חיבה ואהדה ומזמן למונחים אפשרות לקבלת התייחסות, פידבק, תמיכה, שבח ועידוד.

ג. ייחוס משמעות: סגנון זה מאופיין בהתנהגויות מנחילות ידע. באמצעות מתן מושגים המאפשרים הבנה, הסבר, הבהרה, פרשנות מתפתח ומתחזק הפן הקוגניטיבי בתהליך הצמיחה והשינוי.

ד. הכוון וביצוע – כסגנון. הנחיה הוא מוגדר במונחים של התנהגויות, כגון הצבת גבולות, הצעת חוקים ונורמות, הצבת מטרות או כיוונים לתנועה, ניהול זמן, הצעת נהלים ועיסוק בקבלת החלטות. בסגנון זה המנחה פועל בשתי אוריינטציות זו של המורה וזו של "בימאי סרטים".

"מחקר זה העלה כי באופן כללי סגנון ההנחיה האפקטיבי ביותר הינו זה של מנחים המפגינים מידה מתונה של גרייה ומידה גבוהה של דאגה, העושים שימוש מרובה בייחוס משמעות והמתונים בביטוין של פונקציות מנהליות" (רוזנוואסר 1997, עמ' 307).

שאלת המפתח היא **מי יכול למלא את תפקיד המנחה, כפי שתואר.**

התשובה הניתנת כיום לשאלה זו היא חד-משמעית: איש מקצוע.

כלומר, מי שהו בעל סמכות ובעל אחריות.

סמכות ואחריות הם המאפיינים הקריטיים למיצוע ומקצועיות (רייצר 1972). סמכות מקצועית נוצרת כתוצאה מבעלות על ידע, משליטה במיומנויות תפקוד וביצוע, ומפיתוח, עיצוב וגיבוש זהות הולמת תפקיד. מקור הסמכות הוא המומחיות בידע ובכלים הרלבנטיים.

אחריות מקצועית מתפתחת כשמובהר הקשר בין גורם לתוצאה (ענבר 1983). משמעותה של אחריות מקצועית היא שהמנחה הוא בעל מודעות ויכולת שליטה על רוב התוצאות העשויות להתרחש כתוצאה ממהלכיו ופעולותיו. מנחה אחראי הוא מי שיודע לחולל תהליכים המקדמים היווצרותן של התוצאות הרצויות.

שאלת איש המקצוע בעל הסמכות והאחריות מלווה את תחום הנחיית הורים ומשפחה מראשית התפתחותו. בשנת תש"ם (1980) לאחר דיונים ממושכים והיוועצות עם אנשי מקצוע מתחומי חינוך, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ועבודה סוציאלית זוהה בבירור תחום הנחיית הורים ומשפחה כתחום ייחודי המאופיין במטרות, משימות ואתגרים משלו. בעקבות כך הוחלט באגף לחינוך מבוגרים לפעול לפיתוח איש מקצוע ייחודי: "מנחה קבוצות הורים ומשפחה". לשם כך גוף באגף לחינוך מבוגרים בשיתוף עם אנשי אקדמיה, בעלי ניסיון בהכשרת אנשי מקצוע, מתווה להכשרה מקצועית.

הכשרה מקצועית – רציונל ומבנה

הספרות הדנה במקצוע והתמקצעות מציינת שהכשרה מקצועית ייעודת תפקיד היא תבחין מהותי למקצועיות (רייצר 1972). הכשרה מקצועית היא האמצעי לפיתוח ממקצועיות והיא הכלי להכשרת בעל התפקיד לתפקידו.

בתחום הנחיית הורים ומשפחה תפקידו של המנחה הוא, כאמור, לגדל, להצמיח ולחולל תהליכי העצמה אצל בעל תפקיד אחר – המבוגר בעל התפקיד המשפחתי. מתווה ההכשרה לתפקיד מנחה הורים ומשפחה מבוסס על תיאוריית התפקיד והסיוע לבעל התפקיד של קפלן (1970).

בתיאוריה זו מובא הרציונל והמבנה של הכשרה לתפקיד.

קפלן מציין שהכשרת בעל תפקיד לתפקידו צריכה לכלול את שלושת עולמות הדעת של התפקיד:

עולם הידע הרלבנטי, עולם הכישורים והמיומנויות התפקידיות ועולם המודעות האישית-תפקידית.

הרציונל עוסק אם כן ב- מה; איך ומי של התפקיד והוא מסמן את עולמות התוכן בהם עוסקת ההכשרה.

פיתוח אוריינות משפחתית, חוסן ומנהיגות מחייבים בעלות על ידע רלבנטי ועל אמצעים להנחלתו. כמו כן היא מחייבת התמצאות בתרחישי גדילה והתפתחות, יכולת לחולל אותם ולפתח באמצעותם תהליכי העצמה.

מבנה ההכשרה צריך לתמוך ביעדי התפקיד משימות התחום ואתגריו. עליו לאפשר למתכשר לרכוש ידע תיאורטי וידע מעשי שיסייעו לו לממש את תפקידו, למלא את המשימות ולהתמודד עם האתגרים.

רציונל ההכשרה מכתוב מבנה רב שלבי מתפתח הבנוי נדבך על נדבך. הוא מחייב למידה תיאורטית עיונית בצד למידה – התנסותית ביצועית וחוויתית-התפתחותית. כמו כן הוא מחייב מסגרת הכשרה מכילה, תומכת ומאפשרת המסוגלת לפתח ולהעצים את יכולות המנחה עצמו. למעשה מכתוב הרציונל תכני הכשרה, הכשרה ותהליכי הכשרה דומים מאוד לאלו שאמור המנחה לחולל בקרב מונחיו.

לכן מתבססת ההכשרה על שלושה מוטיבים מרכזיים:

למידה – ללמוד על – הורות, משפחה, אוריינות, מנהיגות וכד'.
בו זמנית, **חוויה** – לחוות אותם ו**רכישה** – לרכוש מיומנויות להנחיל ולתפעל אותם.

ההכשרה היוצרת – תוכן ותהליך

לפיכך תוכנית הכשרת מנחים להורים כוללת כיום תכנים ותהליכים והם שלובים זה בזה. תוכניות ההכשרה שונות אחת מרעותה בהדגשים התוכניים והתהליכיים וביחס שהן מקיימות בין תוכן לתהליך.

כמו בכל תהליך של התפתחות, שינוי ולמידה על מחולל התהליך, המנחה, להכיר ולדעת את עולמות התוכן אותם הוא רוצה להנחיל ועליהם הוא מבסס את עבודתו. אך בכך אין די, עליו להכיר את דרכי הלמידה וההתפתחות של מונחיו ולהפעיל בהתאם לכך דרכי הוראה תואמות ותהליכי העצמה הולמים.

לפיכך על מנחה הורים ומשפחה להכיר ולדעת נושאים ותכנים בפסיכולוגיה של הילד והמבוגר ובדרכי חינוך וגידול ילדים, עליו להתמצא בנושאי משפחה וחברה ומערכות חברתיות מורכבות.

כמו כן עליו להכיר דרכי הנחיה ולהיות בעל כשירויות הנחיה ותקשורת במסגרות מגוונות ובעיקר במסגרת קבוצת למידה – חוויתית.

עיקר לכל אלה – על המנחה לדעת ולהכיר את עצמו ואת יכולותיו וחסרונותיו ביצירת קשר עם הזולת ובהעברת מסרים חיוביים ותומכים.

כדי לפתח את איש המקצוע – פותח על יסודות הרציונל והמבנה הרלבנטיים ותקנון תוכניות הכשרה למנחי מבוגרים.

בתחומי הורים ומשפחה, התקנון מציין את מרכיבי התוכנית – עיוני ומעשי, את תכני התוכנית ומסגרתה.

תוכנית הכשרה בנויה ממרכיב עיוני ומרכיב מעשי, כמפורט להלן.

המרכיב העיוני

המרכיב העיוני כולל:

- פרקים בפסיכולוגיה התפתחותית של הפרט (מהתפתחות העובר ועד פסיכולוגיה של הזקן) וכולל סוגיות בפסיכופתולוגיה.
- לימודי משפחה: דינמיקה של המשפחה בגישה מערכתית, יחסים בין בני זוג, הורות במעגל החיים, רב דוריות במשפחה, יחסים בין המשפחה וקהילה, ומאפייני המשפחה בעדות שונות בישראל.
- לימודי קבוצה: תיאוריה, תהליכים קבוצתיים והתנסות כחבר בקבוצה וכמנחה עמיתים.
- גישות ייחודיות להנחיית מבוגרים ויישומן האפשרי בעבודה קבוצתית עם מבוגרים – תוך התמחות בלפחות אחת מהגישות המנויות להלן: אדלריאנית, תקשורתית, הומניסטית, דינמית, ביהביוריסטית, קוגניטיבית, ואחרת.
- מודעות עצמית.

דרישות הלמידה:

1. בכל קורס נדרשת הערכת הלומד באמצעות: מבחן או תרגיל.
2. כל לומד נדרש לכתוב עבודה סמינריונית או עבודת גמר ברמה המקבילה לדרישות תואר ראשון.

המרכיב המעשי

עבודה מעשית מודרכת בתחום ההתמחות של התוכנית. הדרכה על העבודה המעשית תינתן בקבוצות קטנות, בהתאם לאופי העבודה וצרכי המשתלם. תוכנית להכשרה רשאית להוסיף, כלימודי רשות, נושאים בהתאם לתחום התמחותה ו/או למגזר האוכלוסין אליו היא מיועדת. להלן פירוט של לימודי החובה בכל תוכנית. זהו היום הכלי המרכזי לפיתוח מקצועיות בהנחיית הורים ומשפחה.